

Maria Stachon

ORCID: 0000-0001-8304-7231

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

O solidarności na lekcjach języka polskiego w świetle wypowiedzi uczniów szkoły podstawowej

Solidarność – wokół pojęcia

„Postawa solidarności jest «naturalną» konsekwencją faktu, że człowiek bytuje i działa wspólnie z innymi”¹. Przytoczone słowa Karola Wojtyły, pochodzące z książki *Osoba i czyn*, dowodzą, że realizacja treści tego pojęcia niewątpliwie wiąże się z kondycją współczesnego człowieka. Skąd w naturze ludzkiej potrzeba solidaryzowania się z innymi? Pobudki motywujące do przejawiania solidarności są rozmaite. Jej korzenie tkwić mogą w ścisłym przywiązaniu do norm / wartości, takich jak braterstwo, życzliwość, a także, po prostu, poczucie przynależności do określonej wspólnoty, np. szkolnej, zawodowej, narodowej czy – oby przede wszystkim – ludzkiej.

Przegląd opracowań dotyczących podejmowanego tu zagadnienia dowodzi znaczenia tej problematyki dla rozmaitych obszarów badawczych. W słownikach języka polskiego i interdyscyplinarnych rozważaniach naukowych pojęcie to omawiane jest wieloaspektowo, a wykładnia zależy od przyjętej perspektywy. Historyczno-polityczny profil refleksji skłania do koncentracji uwagi na „Solidarności” jako wielkim ruchu społeczno-politycznym (przekształconym w związek zawodowy), który przeciwstawił się komunistycznemu zniewoleniu, a jednocześnie, przez charakter działań rzeszy osób zjednoczonych pod symbolem „S”, spowodował utożsamienie postulatów ruchu z ideą wolności². Nazwa przywołanej organizacji nie była przypadkowa. Nawiązywała bowiem do solidarności rozumianej jako: (1) poczucie wspólnoty z osobą / grupą ludzi; (2) postawa moralna; (3) wartość życia w społeczności, a także jej założeń, którymi były m.in.: wspólnotowość, współdziałanie, współodpowiedzialność, wzajemne wsparcie wynikające z dążenia do wspólnie wytyczonego celu, gotowość do niesienia pomocy, a nawet poświęcenia³.

Jerzy Bartmiński zauważa, że solidarność postrzegana jako wartość właśnie na fali strajków na Wybrzeżu weszła do „hierarchii aksjologicznej” Polaków na stałe.

1 K. Wojtyła, *Osoba i czyn*, Kraków 1985, s. 351.

2 Zob. np. J. Bartmiński, *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin 2014, s. 163–175; *Wielki słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2018, r–t, s. 459.

3 Tamże.

Podkreśla przy tym, że wielu socjologów, a także lingwistów, umiejscawia tę ideę wysoko w kanonie „polskich wartości”⁴. Jednocześnie podkreśla, że semantyczny zakres omawianego leksemu uległ swoistej relokacji. Rosnąca „aksjologizacja”⁵ spowodowała przesunięcie treści pojęcia w stronę konceptu ideologicznego. Wynikało to rzecz jasna z faktu zespolenia powszechnie stosowanego wyrazu pospolitego z nazwą związku zawodowego. Konotacje te są aktualne po dziś dzień, czego zaś efektem jest dość powszechne, zdaniem badacza, zastępowanie słowa *solidarność* określeniem *solidaryzm*.

Z perspektywy formalno-prawnej solidarność jest wartością konstytucyjną, która w roku 1997 została wpisana do preambuły Konstytucji RP⁶ oraz do *Karty praw podstawowych Unii Europejskiej*⁷. Łączy się zarówno z indywidualną, jak i zbiorową odpowiedzialnością pewnej grupy osób, mających wspólne zobowiązania; może odnosić się do dłużników, a także wierzycieli⁸.

Dialog i solidarność

Niezależnie od przyjętej definicji, w dyskursie naukowym, społecznym, a co za tym idzie – edukacyjnym, solidarność zawsze łączy się z drugim człowiekiem – nawiązaniem z nim dialogu, uznaniem jego godności jako osoby, która jest wartością ontyczną, obiektywną, wrodzoną i niezbywalną⁹, z jego podmiotowością i poczuciem odpowiedzialności za niego. Niewątpliwie to mury szkoły i rodzące się w niej relacje (uczeń – uczeń, uczeń – nauczyciel, nauczyciel – nauczyciel) są przestrzenią do refleksji nad miejscem i rolą człowieka w czasie i miejscu, nad tożsamością osobową, kulturową i narodową, jednocześnie nad relacjami z innymi. Aby jednak zaistniała owa relacja, musi zaistnieć dialog, który – jak pisze Bartłomiej Sipiński w publikacji *Źródło. Esej o dialogu kultur* – „w każdej perspektywie jest ratunkiem”¹⁰. To krótkie, a jednocześnie pełne treści zdanie, zapożyczone z rozdziału *Nadzieja*, prowokuje do dyskusji na temat kondycji współczesnego świata, także w perspektywie refleksji o postawie solidarności. Dialog (wewnętrzny) jest bowiem zasadniczym procesem wpływającym na formowanie tożsamości podmiotu, a jednocześnie nieodłącznym elementem egzystowania w danym kręgu kulturowym lub konkretnej społeczności. W świetle zarówno ustaleń badaczy, jak i potocznego rozumienia, pojęcie to wiąże się ze spotkaniem i otwartością na siebie i drugiego; na to, co bliskie, oswojone i na to, co inne i jeszcze nieznanne.

4 J. Bartmiński, *Polskie wartości...*, s. 163.

5 Tamże, s. 164.

6 *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Preambuła*; <https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp/preambula> (dostęp: 18.06.2023).

7 *Karta praw podstawowych Unii Europejskiej*; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (dostęp: 18.06.2023).

8 *Wielki słownik...*

9 B. Myrdzik, *Zrozumieć siebie i świat. Studia i szkice o edukacji polonistycznej*, Lublin 2006, s. 166.

10 B. Sipiński, *Źródło. Esej o dialogu kultur*, Kraków 2020, s. 137.

Dialog stanowi więc podstawę do poznawania siebie i drugiego człowieka, często innego kulturowo, posługującego się odmiennym językiem; polega na zadawaniu sobie i innym pytań, na prezentowaniu myśli i poglądów, a zmierza do osiągnięcia porozumienia na rozmaitych płaszczyznach egzystencji ludzkiej i funkcjonowania w życiu społecznym, czy – co mnie tutaj najbardziej interesuje – w życiu szkolnym¹¹. Lekcje języka polskiego są przestrzenią do prezentowania poglądów i wymiany myśli na temat problemów uniwersalnych, o których pisała Zofia Agnieszka Kłakówna w publikacji *Przymus i wolność*¹². Solidarność, będąca postawą wobec drugiego człowieka, niewątpliwie do tego kanonu się wpisuje.

Uczniowie o solidarności

W świetle poczynionych refleksji rodzi się pytanie, co kryje się pod pojęciem *solidarność* dla uczniów szkoły podstawowej i jakie jest ich zdanie na temat poruszania tego typu problematyki na lekcjach języka polskiego? Aby pozyskać interesujące mnie informacje, w styczniu 2023 roku przeprowadziłam anonimowy sondaż diagnostyczny wśród uczniów klas VI i VII szkoły podstawowej w Krakowie. W związku z tym zgromadziłam 79 dwuczęściowych ankiet. Pierwsza część kwestionariusza dotyczyła uczniowskiego pojmowania solidarności, postaw i wartości, z jakimi może się łączyć, ewentualnych sytuacji, w przebiegu których solidarność może zaistnieć. Druga natomiast wiązała się z indywidualnym czytaniem wiersza *List do ludożerców* Tadeusza Różewicza i namysłem nad jego sensem. Zadaniem uczniów, po lekturze utworu, było określenie odczuć towarzyszących czytaniu oraz tematyki wiersza. Ponadto młodzi odbiorcy poproszeni zostali o zapisanie, jakie przejawy solidarności dostrzegą w swoim środowisku i poza nim, a także o to, by wypowiedzieli się, czy, w ich opinii, literatura może wpływać na kształtowanie postaw jej czytelnika wobec drugiego człowieka. Ostatnim zadaniem szósto- i siódmoklasistów było wyrażenie stanowiska na temat ewentualnej wartości omawiania na lekcjach języka polskiego tego typu tekstów kultury.

Młodzi respondenci nie mieli trudności z zaproponowaniem własnej definicji solidarności. Według wszystkich uczestników badania (100%)¹³ jest to stosunek do innej osoby lub grupy osób, charakteryzujący się szeregiem pozytywnie nacechowanych postaw, takich jak np.: empatia (86%), otwartość (69%), szacunek (63%), zrozumienie (38%), naturalna chęć pomocy (35%). Zdecydowanie mniej wskazań odnotowano w przypadku poświęcenia się dla kogoś / czegoś (13%). Spora grupa (63%) solidarność kojarzy nie tylko z postawą wobec drugiego

11 Zob. np. E. Borkowska, *Filozofia dialogu, filozofia spotkania*, [w:] *Kultura dialogu. Tożsamość europejska a edukacja*, red. E. Borkowska, A. Łyda, Katowice 2004; J.A. Kłoczkowski, *Filozofia dialogu*, Poznań 2005; *Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. T. Pilch, Warszawa 2003, s. 689; D. Łazarska, *Dialog kultur w dialogu wewnętrznym studentów polonistyki*, [w:] *Dialog kultur w edukacji*, red. B. Myrdzik, M. Karwatowska, Lublin 2009, s. 39.

12 Z.A. Kłakówna, *Przymus i wolność. Projektowanie kształcenia kulturowej kompetencji. Język polski w klasach IV–VI szkoły podstawowej, w gimnazjum i liceum*, Kraków 2003. Zob. też. B. Myrdzik, *Rola hermeneutyki w edukacji polonistycznej*, Lublin 1999.

13 Suma danych przekracza 100%, ponieważ uczniowie zapisywali więcej wskazań niż jedno.

człowieka, ale również z ruchem społecznym o tej samej nazwie, zapisywanym jednak wielką literą¹⁴. Jeden z uczniów zauważył, że zarówno przejawy solidarności wobec uchodźców wojennych, szczególnie wyraźnie dostrzegalne podczas wojny toczącej się za wschodnią granicą Polski, jak i związek zawodowy „Solidarność”, „są symbolami Polski na całym świecie”. Jak zapisał dalej:

u mnie w domu ktoś kiedyś powiedział, że naszą cechą jest to, że kiedy się nam Polakom powodzi, to politycy szukają powodów, żeby nas pokłócić i my to robimy, a jak coś złego się dzieje, tak jak na przykład katastrofa smoleńska czy wojna na Ukrainie, to łączymy siły i pomagamy sobie, a teraz pomagamy ludziom z Ukrainy¹⁵.

Stanowisko wyrażone przez chłopca jest na wskroś trafne. Profesor Irena Lipowicz, była Rzecznik Praw Obywatelskich, w tekście *O solidarności*, zamieszczonym w pracy *Debata Jana Nowaka-Jeziorańskiego o solidarności*, napisała:

Wśród dzisiejszych sporów i konfliktów o wszystko – w tym o nasze narodowe rocznice i historyczne dokonania – jedno przekonanie pozostaje (miejmy nadzieję, że trwale) poza obrębem burzliwej debaty publicznej – to, że solidarność jako wartość i podstawa wielkiego ruchu społecznego (związkowego) stała się polskim wkładem w uniwersalną historię wolności¹⁶.

Młodzi obserwatorzy świata wskazali też, kiedy można mieć do czynienia z postawą solidarności. Wymienili oni wojnę (za przykład podali Ukrainę, Syrię i Afganistan) (89%), poważną chorobę (63%), przejawy braku tolerancji wobec osób z innego kręgu kulturowego, innego wyznania czy koleżanki / kolegi ze szkoły, np. z powodu niepowodzeń edukacyjnych lub trudności adaptacyjnych (35%), przybycie nowej osoby do klasy (13%), ustąpienie miejsca w autobusie starszej osobie lub kobiecie w ciąży (13%). Respondenci wskazali, iż solidarność jest postawą pozytywną (100%), jednak może ona się przejawiać w sytuacjach ocenianych negatywnie (20%). Jak napisała uczennica:

Niby w klasie obowiązuje zasada „jeden za wszystkich, wszyscy za jednego” (nauczyciele w sumie to popierają) i jeśli ktoś się wyłamie, to później ma przechłapanie. Ale zdarza się przecież tak, że ktoś zrobił coś naprawdę złego i trzeba by było wyjawić prawdę, to przez solidarność chłopaków nie ma takiej opcji.

Kolejne pytanie dotyczyło odczuć towarzyszących nastolatkom podczas czytania wiersza Różewicza. Tekst wzbudził zarówno pozytywne (44%), jak i mieszane

14 Taki stan rzeczy koresponduje z wynikami ankiet przeprowadzonych w latach 1990 i 2000 wśród studentów pytanych o to, czym w ich opinii jest „prawdziwa solidarność”. Dla respondentów łączyła się ona np. z: poczuciem wspólnoty, jedności, wzajemną pomocą, zaufaniem i braterstwem, zrozumieniem, odpowiedzialnością i lojalnością. Zob. J. Bartmiński, *Wolność i solidarność w obrazie świata Polaków*, [w:] *Wolność i solidarność w języku i kulturze*, red. A., Z. Licowie, Gdańsk 2017, s. 31–32.

15 Wypowiedzi uczniów zostały przytoczone w formie niezmienionej.

16 I. Lipowicz, *O solidarności*, [w:] *Debata Jana Nowaka-Jeziorańskiego o solidarności*, s. 5; https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/broszura_debata_o_solidarnosci.pdf (dostęp: 11.06.2023).

(35%) uczucia. Z jednej strony, jak zauważyli respondenci, sytuacja liryczna, stanowiąca swoistego rodzaju diagnozę współczesnego świata, nie napawa optymizmem, jednak apel podmiotu lirycznego, w opinii badanych, nie ma charakteru ostrej reprimendy (25%), a jego celem jest raczej zwrócenie uwagi na nie zawsze przychylną wobec innych postawę, wzbudzenie refleksji i uwrażliwienie na drugiego człowieka, jego możliwości i potrzeby, które nie zawsze są zbieżne z naszymi. Nie wszyscy uczniowie (13%) odczuwali emocje podczas lektury tego wiersza, a negatywne odczucia zadeklarowała niewielka grupa odpowiadających (8%). Co było ich przyczyną? Przedstawiony obraz rzeczywistości (literackiej) ukazuje, że świat jest

przepełniony egocentrykami, ludźmi, którzy myślą tylko o sobie i do tego są niekulturalni, i to jest smutne.

Inny respondent napisał:

z jednej strony codziennie spotykam się z przejawami braku kultury, ludzie są dla siebie niemili, przepychają się w autobusie, ale z drugiej strony w tym samym autobusie jakaś dziewczyna ustępuje miejsca starszej osobie.

O czym jest wiersz *List do ludożerców*? W opinii badanych dotyczy on nastawienia człowieka do drugiego (88%), egocentryzmu (38%), wrogości (15%), braku zrozumienia i empatii wobec innych (15%), chęci uwrażliwienia (15%). Respondenci zauważyli, iż ludzie zazwyczaj nie biorą pod uwagę tego, że ktoś może mieć inne potrzeby, a przede wszystkim – inne możliwości. Niejednokrotnie wskazali na fakt, że „nikt nie siedzi w czyjejs skórce” i podkreślali, że często sami spotykają się z brakiem empatii, kiedy np. „źle się czują i z tego powodu nie ustąpią miejsca w autobusie komuś, komu w innej sytuacji ustąpiliby bez zastanowienia”, czy „w gnieniu oka”, a to przyciąga „wilcze spojrzenia” niektórych osób. Uczniowie dostrzegli też, że podmiot w swoim apelu staje w obronie bezbronnych, młodszych / mniejszych i słabszych. Ich zdaniem to właśnie szczególnie dzieci i osoby starsze

są dotknięte wojną, bo dzieci nie rozumieją, co się dzieje i nie mogą same uciekać, bo nie wiedzą, gdzie, a osoby starsze albo schorowane już nie mają siły i muszą liczyć na łaskę swoich dzieci albo sąsiadów, którzy czasami pomogą, bo są empatyczni, a czasami pomogą tylko dlatego, żeby inni ich negatywnie nie oceniali, ale przy tym się złączą lub są niemili dla tych, którym pomagają.

Czytany utwór nawiązuje do postaw z życia codziennego. Czy dostrzegasz w swoim środowisku i poza nim przejawy solidarności? – tak brzmiało następne pytanie zawarte w kwestionariuszu ankiety. Odpowiadający chętnie dzielili się swoimi spostrzeżeniami w tym zakresie. Z wypowiedzi młodzieży bije entuzjazm, ponieważ każdy z nich (100%), zarówno w swoim otoczeniu, jak i w szerszej grupie społecznej, zauważył i ciągle zauważa przejawy empatii, solidarności, a zatem poczucia odpowiedzialności za drugiego człowieka. Ankietowani podkreślali wysoką częstotliwość takich zachowań. Najwięcej wskazań dotyczyło aktualnego konfliktu zbrojnego w Ukrainie, co absolutnie nie dziwi, bowiem właśnie uczniowie i nauczyciele polskich szkół byli tą grupą społeczną, która najszybciej i w największym stopniu rozpoczęła

proces integracji z koleżankami i kolegami, uczennicami i uczniami oraz ich opiekunami zza wschodniej granicy. Szkolne mury są przestrzenią, w której przejawy solidarności w pewnym momencie stały się codziennością. Wśród sposobów wsparcia uchodźców młodzież wymieniła przyjmowanie ich do prywatnych domów (52%), organizowanie zbiórek żywności, ubrań i rozmaitych artykułów pierwszej potrzeby, zarówno w szkołach, jak i poza nimi (51%), internetowe zbiórki pieniędzy i koncerty charytatywne (32%), przygotowywanie i rozdawanie rozmaitych artykułów spożywczych, np. na dworcu w Krakowie czy przy konsulatach Ukrainy w Polsce¹⁷ (15%), przypinanie niebiesko-żółtych wstążeczek (14%), śpiewanie na muzyce piosenek w języku ukraińskim (10%), pomaganie kolegom i koleżankom z Ukrainy w poznaniu szkoły, a także w lekcjach, opowiadanie im o Krakowie, o Polsce oraz polecanie popularnych utworów muzycznych (9%). Te właśnie wskazania nawiązują do Emannuela Levinasa, dla którego relacja Ja i Ty wiąże się m.in. z otwarciem na Innego i zainteresowaniem jego osobą, a także wolą zrozumienia¹⁸.

Ankietowani wskazywali ponadto na inne przejawy solidarności, którymi są także: ustąpienie miejsca w autobusie starszej osobie, ciężarnej kobiecie lub komuś, kto może się źle czuć (63%), pomoc starszym przy wyjęciu zakupów z autobusu (47%). Sporo wskazań (44%) dotyczyło codziennej pomocy koleżeńskiej wtedy, gdy koleżanka / kolega np. (1) nie przygotował(a) się do sprawdzianu i „wypada albo i trzeba jej podpowiedzieć, bo on(a) by mi pomógł / pomogła”, (2) nie zabrała sobie niczego do jedzenia, a jest głodna i trzeba się podzielić. Uczniowie sporadycznie nawiązywali do pandemii Covid-19 (15%), kiedy to całe rodziny zmuszone były pozostać w domach, w związku z czym ich znajomi nie mieli możliwości samodzielnego zrobienia zakupów.

Przedostatnie pytanie nawiązywało do literatury i ewentualnego wpływu jej czytania na budowanie / kształtowanie postaw wobec innych ludzi. Kilkanaście osób nie wyraziło swojego zdania tym zakresie (24%). W zdecydowanej większości (76%) ankietowani nie mieli wątpliwości, że spotkania z tekstami literackimi nie pozostają bez wpływu na kształtowanie ich osobowości, a co za tym idzie – postaw wobec innych (w tym solidarności, empatii, a także poczucia wspólnoty). Zdaniem deklarujących taki stan rzeczy, szkolne czytanie literatury pomaga zrozumieć otoczenie poprzez ukazanie nowej rzeczywistości (28%), rozbudza ciekawość (20%), dzięki czemu otwiera odbiorcę na to, co nowe, nieznanne, inne, a zatem na tego, kto jest nowy w uczniowskim otoczeniu, nieznany, inny. Bohaterowie prozatorskich tekstów literackich i / lub osoby mówiące w wierszach przybierają inną perspektywę obserwacji świata, dzięki czemu „pomagają zrozumieć kogoś, kto ma inne zdanie na jakiś temat”. Dzieła literackie (nie tylko te „kanoniczne”) mogą stać się więc dla uczniów niczym opowieść innych o sobie, o Innym i o świecie¹⁹, uwrażliwią przy

17 Grupa uczennic i uczniów szkoły, w której przeprowadzono badania uczestniczyła w zbiórkach rzeczowych, a także przygotowywała zbiórki rzeczowe, a także przygotowywała i rozdawała posiłki przy konsulacie Ukrainy w Krakowie.

18 E. Levinas, *Istniejący i istnienie*, Kraków 2006,

19 J. Kaniewski, *Problem kanonu w edukacji – od podstaw do matury*, [w:] *Polonistyka w przebudowie. Literaturoznawstwo – wiedza o języku – wiedza o kulturze – edukacja*, t. II, Kraków 2005, s. 131.

tym odbiorców na drugiego człowieka, co zaś rozbudzić może postawę tolerancji i poszanowania inności, bo *Dobrze myśli się literaturą*²⁰.

Czytanie utworów literackich, które prowokują nastolatków do rozmów o postawach wobec drugiego człowieka, zdaniem kilkunastu osób (24%), ma wartość taką samą, jak wszystkie inne działania lekcyjne. Zdecydowanie większa grupa (76%) dostrzega wiele korzyści ze spotkania z takimi tekstami. Z jakiego powodu? Młodzi ludzie zdają sobie sprawę z tego, że we współczesnym świecie mają oni wszystko, czego chcą, na wyciągnięcie ręki. Portale społecznościowe mogą być cennym źródłem pozyskiwania informacji i czerpania wzorców, jednak, w opinii badanych, nie jest to normą. Powszechnie wykorzystywane przez nastolatków aplikacje TikTok czy Instagram często są przestrzenią, w której użytkownicy spotykają się z brakiem tolerancji, co więcej – falą nienawiści z rozmaitych powodów. Literatura czytana w szkole jest (według 47% ankietowanych) tak dobrana, żeby pokazywać z jednej strony wartościowe, a z drugiej – negatywne postawy wobec innych. Szkolne spotkania z tekstami literackimi zaproponowanymi do omawiania nie z powodu reprezentatywności dla danej epoki, ale ze względu na tematykę poruszającą istotne dla uczniów i nauczycieli zagadnienia, są przestrzenią do wymiany myśli, formułowania stanowisk i konfrontowania ich z opiniami innych. Bo chodzi właśnie o to, aby – jak napisała Zofia Agnieszka Kłakówna –

szukać pewnych punktów odniesienia, ale też o rezerwuar zasadniczych ludzkich problemów podejmowanych ciągle na nowo, nie rokujących wprawdzie rozwiązania, ale dotyczących i w związku z tym interesujących każdego, zawsze, wszędzie²¹.

Podsumowanie

Na podstawie przeprowadzonego sondażu diagnostycznego można wysunąć następujące wnioski: uczniowie szkoły podstawowej bez problemu definiowali solidarność i wiązali ją z szeregiem pozytywnych postaw wobec drugiego, takich jak: empatia, otwartość, szacunek, zrozumienie, poczucie wspólnoty, naturalna chęć pomocy, a także poświęcenie. Jednocześnie dostrzegli związek tego pojęcia z ruchem społecznym przekształconym w związek zawodowy. Wskazali sytuacje, w których można dostrzec / realizować postawę solidarności, np. wojnę (nie tylko w Ukrainie), chorobę, przejawy braku tolerancji, również proces integracji osoby przybyłej z innego kręgu kulturowego czy środowiska, a także codzienne sytuacje choćby w komunikacji miejskiej czy w życiu szkolnym uczniów.

Czytany tekst literacki wzbudził w młodzieży mieszane uczucia. Z jednej strony ukazał on niezbyt przychylną, według części respondentów, diagnozę współczesnego świata, a z drugiej uwrażliwił czytelników na możliwości i potrzeby innych. Według uczestników sondażu interpretowany wiersz dotyczył nastawienia do drugiego człowieka, m.in. wrogości, braku empatii i zrozumienia. Utwór jest dla nich jednocześnie apelem do każdego człowieka, mającym na celu zwrócenie uwagi na innych ludzi i uwrażliwienie na siebie nawzajem.

20 R. Koziołek, *Dobrze myśli się literaturą*, Wołowiec 2016.

21 Z.A. Kłakówna, *Przymus i wolność...*, s. 115.

Badani dostrzegli zarówno w swoim środowisku, jak i poza nim, szereg budujących zachowań, będących przejawem solidarności i empatii wobec innych. Najwięcej wypowiedzi dotyczyło aktualnej sytuacji na świecie, a przede wszystkim wojny w Ukrainie i położenia uchodźców wojennych. Uczniowie rozumieją swoją rolę w procesie ich wsparcia i integracji. Młodzież wskazała też wydarzenia życia codziennego jako szansę na realizację założeń omawianej postawy.

Szosto- i siódmoklasiści dostrzegli rolę czytania literatury w budowaniu / kształtowaniu postaw wobec ludzi, a koncentrowanie uwagi (w toku omawiania tekstów kultury) na stosunku do innych i prezentowanie dobrych wzorców w tym zakresie ma, w ich opinii, ogromną wartość.

Bibliografia w wyborze:

- Bartmiński J., *Polskie wartości w europejskiej aksjosferze*, Lublin 2014.
- Bartmiński J., *Wolność i solidarność w obrazie świata Polaków*, [w:] *Wolność i solidarność w języku i kulturze*, red. A.Z. Licowie, Gdańsk 2017, s. 23–41.
- Borkowska E., *Filozofia dialogu, filozofia spotkania*, [w:] *Kultura dialogu. Tożsamość europejska a edukacja*, red. E. Borkowska, A. Łyda, Katowice 2004, s. 9–23.
- Karta praw podstawowych Unii Europejskiej*;
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=celex%3A12012P%2FTXT> (dostęp: 18.06.2023).
- Kłakówna Z.A., *Przymus i wolność*, Kraków 2003.
- Kłoczkowski J.A., *Filozofia dialogu*, Poznań 2005.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku*, t. 1, red. T. Pilch, Warszawa 2003.
- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Preambuła*;
<https://www.prezydent.pl/prawo/konstytucja-rp/preambula> (dostęp: 18.06.2023).
- Łazarska D., *Dialog kultur w dialogu wewnętrznym studentów polonistyki*, [w:] *Dialog kultur w edukacji*, red. B. Myrdzik, M. Karwatowska, Lublin 2009, s. 38–44.
- Myrdzik B., *Rola hermeneutyki w edukacji polonistycznej*, Lublin 1999.
- Myrdzik B., *Zrozumieć siebie i świat. Studia i szkice o edukacji polonistycznej*, Lublin 2006.
- Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczewska, S.J. Żurek, Lublin 2019.
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, t. 39, Poznań 2002.
- Puzynina J., *Języka wartości*, Warszawa 1992.
- Sipiński B., *Źródło. Esej o dialogu kultur*, Kraków 2020.
- Solidarność i dobro wspólne*, red. D. Bach-Golecka, Warszawa 2021.
- Stecko J., *Wystarczy zrobić niewiele, by zmieniło się wiele, czyli czym jest etyka solidarności*, [w:] *O solidarności wielką i małą literą pisanej*, red. M. Krzysztofiński, G. Ostasz, J. Stecko, Rzeszów 2019, s. 149–158.
- Stoch M., *Dydaktyka polonistyczna społecznie zaangażowana – o metodzie projektu grupowego opartego na konsensusie*, [w:] *Polonistyka i świat wartości. Edukacja polonistyczna jako wartość*, red. M. Marzec-Jóźwicka, A. Karczewska, S. J. Żurek, przy współpracy M. Nowak, Lublin 2019, s. 201–212.
- Wielki słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2018.

Wojtyła K., *Osoba i czyn*, Kraków, 1985.

Wspólnoty z perspektywy edukacji międzykulturowej, red. J. Nikitorowicz i in., Białystok 2009.

About solidarity in Polish language lessons in the light of primary school students' statements

Abstract

The article addresses the issue of solidarity, which is briefly discussed from historical, political, sociological, formal, and legal perspectives. The described attitude is undoubtedly related to human dignity, subjectivity, and responsibility for another person. Since school (as an institution and a community) has an impact on the development of a student's identity, it is also a place where relationships are born, and Polish language lessons are a space for dialogue and reflection on universal problems, the author conducted a diagnostic survey among primary school students on the topic of solidarity and described its results and drew conclusions. After reading a poem referring to the attitude discussed here, the respondents presented, among others, their own understanding of the concept of solidarity. They determined what values it may be associated with and gave their opinion on the possible role of literature in awakening the need for solidarity. They also commented on the potential benefits of discussing cultural texts during Polish language lessons, which is a voice in the discussion on this type of issue.

Keywords: solidarity, value, attitude, dialogue, Polish language in primary school

Maria Stachon – mgr, nauczycielka języka polskiego w szkole podstawowej, doktorantka literaturoznawstwa, asystentka w Katedrze Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej. Swoje zainteresowania naukowe koncentruje wokół szkolnego odbioru literatury, szczególnie zaś wybranej poezji staropolskiej.

